УДК 351.82:332.12

Г. І. Груба,
д. держ. упр., Голова правління ВАТ "Крименерго"

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНИХ БОРГІВ

Досліджено основи теорії інституціональних пасток. Проаналізовано основні аспекти виникнення та розповсюдження соціальних боргів.

Bases of theory of institute traps are explored. The basic aspects of origin and distribution of social debts are analysed. The basic aspects of origin and distribution of social debts are analysed.

Ключові слова: інституціональні пастки, механізм, соціальна політика, трансформація, формування.

ВСТУП

Якщо на початку XX століття під соціально-економічними трансформаціями розумівся винятково прямий перехід від капіталістичної до соціалістичної економічної системи, то вже наприкінці століття — зворотній перехід до ринкової системи. Однак практика проведення трансформацій "від плану до ринку" виявила низку проблем, які було складно пояснити в рамках сучасних економічних теорій. Новий клас проблем сформовано також у зв'язку з формуванням концепцій "постіндустріального", або "інформаційного" суспільства, "нової економіки", або "економіки, заснованої на знаннях". Всі зазначені теорії грунтуються на розгляді соціально-економічних систем різних рівнів, які знаходяться у перехідному нестабільному стані. Економічна транзитологія приділяє увагу теоретико-методологічним дослідженням нестабільних економічних процесів, які характеризуються як "кризи". Однією з непередбачуваних проблем постсоціалістичної трансформації була платіжна криза.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Сучасні дослідження достатньо широко розкривають теоретичні проблеми соціально-економічних трансформацій. Існує певна сукупність теорій і концепцій, які в залежності від об'єкта, предмета та завдань включають різні погляди на трансформаційні процеси. В транзитології мають значні наукові здобутки такі українські науковці, як О. Амоша, Б. Буркинський, З. Варналій, Б. Гаврилишин, А. Гальчинський, В. Геєць, А. Гриценко, Б. Данилишин, С. Дорогунцов, І. Лукінов, С. Мочерний, Ю. Пахомов, В. Черняк, А. Чухно, російські вчені, зокрема: Л. Абалкін, Є. Гайдар, С. Глазьєв, А. Мартинов, В. Мау, Р. Капелюшніков, Ю. Ольсевич, В. Черковець, Є. Ясін, іноземні вчені: A. Aslund, L. Balcerowicz, B. Chavance, J. Stiglitz, D. Kaufman, J. Kornai, J. Sachs, G. Kolodko, J. Sapir.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

— дослідити основи теорії інституціональних пасток;

— проаналізувати основні аспекти виникнення та розповсюдження соціальних боргів.

РЕЗУЛЬТАТИ

Аналізуючи "непередбачені" результати трансформаційної макроекономічної політики Росії, в дев'яностих роках XX століття, Полтерович використав визначення "інституціональна пастка", якою він назвав неефективну стійку норму (неефективний інститут) [5, с. 122]. Стійкість "інституціональної пастки" визначає, що за умов короткотермінового зовнішнього впливу на систему вона залишається в інституціональній пастці, лише незначно змінюючи свої параметри, після закінчення впливу — повертається до попереднього стану. Ця категорія характеризує стійкі негативні інституціональні наслідки макроекономічних рішень. Запропоноване дозволило пояснити важливі явища, що спостерігались під час трансформацій постсоціалістичних країн. Було продемонстровано, що такі економічні явища, як поширення бартеру, неплатежів, тіньової економіки та корупції виникли та підтримуються структурно аналогічними механізмами. Значною мірою поява "інституціональних пасток" викликана тим, що прийняття макроекономічних рішень відбувалося без урахування сформованості інститутів. Скасування централізованого планування привело не до зростання виробництва, а до економічного спаду, реформи соціальної системи — до формування нового "соціального контракту", який припускав існування соціальних боргів і відмови від зобов'язань перед громадянами з боку державної влади або приватних підприємств.

Інституціональні пастки виникають через обмеження в застосуванні макроекономічних моделей, які накладаються формальними і неформальними інститутами. До формальних інститутів відносять закони і підзаконні акти (зафіксовані вимоги), до неформальних — звичаї, неписані норми і загальноприйняті умовності [1, с. 131]. З огляду на те, що інформація про формальні інститути загальнодоступна, а працювати з ними досить просто, "поствашингтонський консенсус" змінює акценти при реалізації другої хвилі реформ у трансформаційних економіках. Пріоритет віддається зміні формальних інститутів, враховуються "інституціональні пастки", які з'явилися на першому етапі економічних реформ.

Полтерович виділяє п'ять "інституціональних пасток", що виникли в результаті ігнорування інституціональних обмежень: бартер; неплатежі; ухилення від податків; корупцію та песимістичні очікування, які самовідтворюються. Водночас існують інші види "інституціональних пасток". Аналізуючи функціональні властивості інституціональних пасток, приходить до висновку існування технологічних пасток [1, с. 133; 2, с. 146]. Олейник досліджував проблеми "інституціональних пасток", виникнення яких пов'язані з проведеною приватизацією власності [4, с. 66].

Цикл сучасних економічних досліджень формує основи теорії інституціональних пасток. Розвиваючи теорію інституціональних пасток, можна виділити їх окремий клас, пов'язаний з соціальною специфікою. Архітектура сучасної української соціально-економічної політики була спроектована на межі століть. Однак побудована соціальна політика не повною мірою відповідає сучасним критеріям економічної ефективності і соціальної справедливості, загострюючи соціальні і економічні проблеми. Трансформації побудували нову "інституціональну пастку" соціальних боргів. По-перше, її поява свідчить про розбіжність соціальних і політичних цілей реформ. Декларації щодо соціальності держави розійшлися з практикою невиконання соціальних зобов'язань, втратою державного контролю за примушенням виконання соціальних зобов'язань при-

ватним сектором (enforcement). Соціологічні опитування свідчать про стійкий високий ступінь недовіри громадян владі. Як зазначав Я. Корнаї, "поширення настроїв занепаду... небезпечно вже тому, що вони можуть само відтворюватися (self-fulfilling)" [3, с. 49]). Вимога підтримки населенням реформ визнавалася як необхідна умова їх ефективності. По-друге, велике значення має "ступінь рівномірності" соціальних боргів. Як правило, від невиплат соціальних зобов'язань страждають у першу чергу найбільш незахищені верстви населення. Крім того, саме погашення соціальних боргів відбувається вкрай нерівномірно, без публічних пояснень і обговорень.

Це перетворює проблему соціальних боргів у чисто економічне питання про систему стимулів. Маніпулювання механізмами погашення соціальних боргів для конкретних видів соціальних боргів, груп населення, регіонів і галузей у залежності від політичних цілей вирішує короткострокові проблеми, однак є програшним навіть із середньострокових позицій. Збільшується соціальна нерівність, відтворюється нові елементи економічно неефективної соціальної структури суспільства. Інформаційна асиметрія поєднується з асиметрією соціальних відносин, соціальної відповідальності.

При збереження незмінними існуючих інституціональних обмежень селективне державне втручання в процес ліквідації "інституціональної пастки соціальних боргів" веде до ще більш незадовільних наслідків (в економічному і соціальному змісті). Інституціональну пастку соціальних боргів можна визначити як існування, з одного боку, соціальних боргів, що зумовлено низькою економічною ефективністю управління та нелегітимністю структури цих боргів. З іншого боку, спроби директивного управління соціальними боргами із збереженням неефективних інститутів не вирішує проблему.

Грунтуючись на позиції, що соціальна спрямованість є фундаментальною основою трансформацій, проаналізовано основні аспекти виникнення та розповсюдження соціальних боргів різних видів, у першу чергу — масових невиплат заробітної плати. Зазначене, а також теоретичне узагальнення проблеми соціальних боргів у трансформаційних СЕС, зокрема по заробітній платі, дозволило отримати наступні результати: 1) систематизувавши особливості різних підходів щодо досліджень соціальних аспектів платіжної кризи, запропоновано авторську класифікацію заборгованостей з заробітної плати і соціальних виплат з виділенням вперше синтетичної категорії "соціальний борг", під яким розуміються всі затримки особистих доходів населення, що дозволяє більш точно оцінити загальні обсяги соціального боргу; 2) розроблено комплекс методів та інструментів аналізу національної політики з подолання кризи платежів щодо скорочення заборгованості по заробітній платі і соціальним виплатам, бартеризації розрахунків з населенням; 3) сформовано фактографічну базу з заборгованості по заробітній платі та соціальним виплатам, застосування бартеру в соціальній сфері і спеціальні бази даних щодо індикаторів соціального боргу за методикою, впровадженою вперше, відмінність якої полягає в аналізі змін обсягів боргу як частки відповідних грошових доходів населення (не запасів, а потоків); 4) вперше проаналізовано практику використання бартеру в соціальних виплатах як інструменту, що у короткотерміновому плані скорочує обсяги заборгованостей по заробітній платі і соціальним виплатам; 5) вперше проаналізовано історію формування нормативно-законодавчої бази антикризового сегмента соціальної політики, обгрунтувавши висновок, що, незважаючи на її певну сформованість, її вплив є не настільки значним, як передбачалося; 6) підтверджено гіпотезу про "імпульсно-хвильовий" характер змін основних параметрів заробітної плати, обгрунтовано, що, крім сезонних коливань, пояснюється як хвильовим характером змін параметрів, так і специфічним характером державної соціальної політики; 7) вперше в Україні проаналізовано еволюцію соціальних боргів як сегмента немонетарної економіки, виділено чотири етапи, проаналізовано закономірності та відмінності цих боргів на національному і регіональному рівнях.

Доведено, що на першому етапі використовувалася негативна концепція зарплати, що включала: а) інфляційний механізм "стискування" особистих доходів; б) занижену оплату праці; в) порушення зв'язків між заробітною платою, освітою, кваліфікацією, якістю праці тощо; в) ростом частки доходів, що не відносилися до оплати праці; г) державною політикою, що вважала низьку оплату праці фактором національної конкурентоспроможності. Невиплати зарплати та інших видів соціальної допомоги застосовувалися на другому етапі. На третьому етапі за рахунок мобілізації доходів бюджету, спрямуванням їх на погашення соціальних боргів та широким застосуванням бартеру вдалося зменшити обсяги соціальних боргів, "переламати" ситуацію та перейти до сучасного етапу, на якому соціальні борги повільно скорочуються, набувши хронічного характеру; 8) поглиблено пізнання сутності явища соціальних боргів в бюджетній сфері, деталізовано вади організаційно-економічного механізму заборгованостей по зарплаті, зокрема в науці і освіті; 9) на основі узагальнення проблем щодо змісту та складових соціального боргу освітянам за статтею 57 Закону України "Про освіту" розроблено пропозиції до формування організаційно-економічного механізму виплат зазначеного боргу, матеріалізовано у відповідному законі України; 10) запропоновано підхід до визначення рівня депресивності регіонів з застосуванням показників заборгованості по заробітній платі і соціальним виплатам; 11) обгрунтовано практичні рекомендації щодо підвищення ефективності антикризового сегмента соціальної політики.

Заробітна плата як економічна категорія втратила значну частку основних відтворювальних, стимулюючих та соціалізуючих функцій, слабо пов'язана з результатами трудової діяльності.

ВИСНОВКИ

Таким чином, наслідком падіння реальних доходів населення та "відриву" ціни праці від її вартості є "стискування" внутрішнього ринку і скорочення заощаджень, що скорочує обсяги виробництва, зменшує податкову базу, знижуючи бюджетні доходи. Аналіз політики "стискування" заробітної плати підтверджує необхідність її макроекономічного дослідження, коли зарплата та доходи населення використовується як індикатор розвитку країни та її регіонів. Удосконалення оплати праці, повна ліквідація заборгованості і бартерної оплати підсилить її роль в економічному розвитку, сприятиме легалізації трудових доходів, встановленню рівноважної ціни робочої сили, що відповідає витратам по її відтворенню, попиту і пропозиції на ринку праці, створенню стимулів до технологічної модернізації виробництва, збільшенню податкових надходжень, зменшенню бідності. Зазначене сприятиме розбудові України як держави соціально орієнтованого типу.

Література:

1. Балацкий Е.В. Функциональные свойства институциональных ловушек // Экономика и математические методы. — 2002 . — № 3. — С. 130—132.

2. Бодров В.Г. Теоретические основы исследования системных трансформаций экономики и общества переходного типа // Проблемы экономики переходного общества / Отв. ред. В.М. Геец, Д.С. Львов. — Запорожье: ГУ "ЗИГМУ", 2009. — С. 145—156.

3. Бурлай Т.В. Критерії оцінки перспектив конвергенції перехідних економік // Економіка і прогнозування. — 2009. — № 1. — С. 45—63.

4. Осауленко О.Г., Новікова О.Ф., Амоша О.І., та ін. Спостереження та вимірювання соціальної захищеності населення України: проблеми становлення. — Донецьк, Київ, ІЕП НАН України, 2003. — 440 с.

5. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку: навч. посібник /За ред. Ф.М. Рудича. — К.: Парл. вид-во, 2002. — 327 с.

Стаття надійшла до редакції 04.05.2011 р.